

بررسی حقوقی نقش و نحوه تعامل امنیت غذایی با امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران و نظام حقوق بین الملل

یاسر اسماعیل پور

مدرس دانشگاه

چکیده

خطر ناامنی غذایی عامل و تسهیل کننده فقر، قحطی، گرسنگی و زوال تمام عیار یک ملت خواهد بود. بدون تردید، برخورداری از غذای کافی یک حق انسانی است و محروم شدن افراد از آن، به هر دلیلی، در حکم یک جنایت می‌باشد. فقر یا به تعبیری دیگر ناامنی حاد غذایی بزرگترین مصیبت و بدترین جنایت علیه بشریت می‌باشد. امنیت غذایی سنگ بنای یک جامعه توسعه یافته و عنصر اصلی سلامت فکری، روانی و جسمی آن جامعه است. ناامنی غذایی ذخیره سرمایه اجتماعی افراد مشمول آن و نیز معناداری هنجارها و ارزش‌های انسانی و دینی را شدیداً تحلیل خواهد برد. آموزه‌های دینی و ملی ما نیز صراحتاً بر این امر صحه می‌گذارند: فقر که از در وارد می‌شود هنجارها و ارزش‌های دینی از پنجره بیرون می‌روند. و چون نظام سیاسی- اجتماعی کشور بر یک چنین شالوده‌هایی استوار است و هدف برجسته کردن یک چنین هنجارهایی در جامعه و نیز نهادینه کردن آنها در کنش‌های افراد می‌باشد، لذا ناامنی غذایی تهدیدی بالفعل یا بالقوه علیه ارزش‌های بنیادین نظام خواهد بود. ناامنی غذایی دامنه انتخاب افراد را شدیداً محدود، و در بسیاری موارد حق انتخاب را از آنها می‌گیرد و از اینرو قابلیت‌ها و استانداردهای زندگی‌شان را تحلیل خواهد برد. با عنایت به این موضوع، در مقاله حاضر بررسی حقوقی و نحوه تعامل امنیت غذایی و امنیت ملی و نیز وضعیت امنیت غذایی کشور در دو سطح کلان و خرد و نظام حقوق بین الملل و همچنین تهدیدها و فرصت‌های آن تبیین و تحلیل شده است. این تحلیل‌ها نشان می‌دهد که در کشور امنیت غذایی در سطح کلان وضعیت نسبتاً خوبی دارد و در راستای تقویت امنیت ملی است، اما مخاطراتی در سطح خرد (فرد و خانوار) وجود دارد. بر این اساس، یک سیاست امنیت غذایی پایدار و نیز اقدامات مکملی، که در این راستا می‌توان دنبال کرد، پیشنهاد شده است.

واژه‌های کلیدی: امنیت غذایی، امنیت ملی، نظام حقوق بین الملل، ساختار تولید، کشاورزی

مقدمه:

بررسی اطلاعات و داده‌های مربوط به امنیت ملی گویای این واقعیت است، خطرانی که امنیت و رفاه آینده جوامع بشری را تهدید می‌کند نه تنها خطرات سنتی چون برخوردهای بین‌المللی و تجاوز نظامی بوسیله یک قدرت خارجی است بلکه خطرانی ناشی از بی‌ثباتیهای اقتصادی، فقر، گرسنگی و بویژه عدم وجود امنیت غذایی میباشد. بدون شک امنیت غذایی و درجه اطمینان دسترسی به غذا به حیات اقتصادی و سیاسی و بالاخره به حیات امنیتی کشور مرتبط است و در واقع حیات امنیتی وامدار حیات امنیت غذایی است. تاریخ اقتصادی و سیاسی کشورهای جهان سوم نشان می‌دهد که یک کشور آسیب پذیر از نظر امنیت غذایی دست آویز سیاسی و اقتصادی کشورهای بیگانه شده است. (ره‌دار: ۱۳۸۱)

امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در بُعد داخلی می‌تواند از طریق تهدیدهای آشکار و پنهانی که در درون مرز ناامنی به بار می‌آورد از قبیل تهدیدات سیاسی/ اجتماعی (شامل: قاچاق کالا و مواد مخدر، تردد غیرمجاز و خرابکاری، ناهنجاری و ناسازگاری اجتماعی، خشونت سیاسی و خشونت شهری و عدم بهبود شاخص‌های آموزش، سلامت، تأمین غذا، افزایش درآمد سرانه و مبارزه با فساد و بی‌عدالتی و غیره)، تهدیدات اقتصادی (شامل: نابسامانی و بحرانهای اقتصادی، شغلی، فنی، حرفه‌ای، ناامنی غذایی، عدم توجه به ارزش اقتصادی، امنیتی، سیاسی و زیست محیطی آب در استحصال، عرضه و نگهداری و مصرف آب و غیره)، تهدیدات منابع/ محیطی و آمایش سرزمین (تخریب منابع طبیعی و محیط زیست، افزایش بی‌رویه مصرف سموم دفع آفات نباتی و کودهای شیمیایی، خشکسالی، خالی شدن روستاها از سکنه و غیره)، فرهنگی/ علمی و فناوری (شامل: تهاجم فرهنگی، کم رنگ شدن باورها و اعتقادات دینی و سیاسی بعنوان یک معیار اساسی در تمام سیاستگذارها و برنامه‌ریزی، فقدان فرهنگ استفاده از تولیدات داخلی، افزایش تولید و صادرات کالا و خدمات، بحران هویت ملی مبتنی بر اسلام و انقلاب اسلامی، کاربردی نبودن نظام آموزشی کشور و غیره)، دفاعی/ نظامی (شامل: عدم ارتقاء توان دفاعی نیروهای مسلح برای بازدارندگی، ابتکار عملی و مقابله مؤثر در برابر تهدیدات و حفاظت از منابع ملی و انقلاب اسلامی و منابع حیاتی کشور، عدم مشارکت نیروهای مردمی در استقرار امنیت و دفاع از کشور، عدم توجه به ارتقاء منزلت اجتماعی و معیشت کارکنان نیروهای مسلح و غیره). در بُعد خارجی نیز امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران می‌تواند از ناحیه مسائل سیاسی (انزوای اعمال فشارهای سیاسی و غیره)، اقتصادی (تحریمهای اقتصادی، تعرفه، لیست سیاه و غیره)، منابع/ محیطی (مسائل مربوط به دریای خزر با همسایگان آن، گرم شدن کره زمین، نازک شدن لایه اوزون و غیره)، فرهنگی/ علمی و فناوری (تهاجم فرهنگی، تحریم ایران در استفاده از فناوریهای هسته‌ای و غیره)، نظامی (حمله، تعرض نظامی و غیره) تهدید شود. (رنجبر، ۱۳۷۸؛ ص ۵۷)

بخش اول: تعاریف:**۱- ناامنی غذایی**

در یک نظام سیاسی، اجتماعی ارزشهای حیاتی و در نتیجه امنیت ملی آنرا تحلیل خواهد برد لذا در این راستا سعی می‌شود ابتدا چیستی امنیت ملی و امنیت غذایی مورد بررسی قرار گیرد و با این انگاشت تعامل امنیت غذایی و امنیت ملی، امنیت زایی یا امنیت زدایی ملی، وضعیت امنیتی غذایی در ایران و نیز تهدیدها و فرصت‌های امنیت غذایی در کشور تبیین و تحلیل می‌شوند.

۲- امنیت ملی

امنیت ملی به الزاماتی اشاره می‌کند که بقای دولت ملی را از طریق به‌کارگیری قدرت اقتصادی، ارتش و توان سیاسی و استفاده از ابزار دیپلماسی حفظ نماید. «امنیت ملی» یک مفهوم غربی و خصوصاً آمریکایی است که در سال‌های پس از ۱۹۴۵ رواج یافت. در مورد امنیت ملی تعاریف مختلفی ارائه شده‌است. این مفهوم مانند دیگر مفاهیم علوم انسانی، دارای تعریفی واحد و مقبول تمامی یا حداقل بیشتر صاحب نظران نیست. ریشه آن عدم اتفاق نیز به تلاش افراد، گروه‌ها و کشورها در تلقی و برداشت متفاوت آن‌ها از این واژه بازمی‌گردد.

رابرت ماندل می‌گوید: امنیت ملی شامل تعقیب روانی و مادی ایمنی است و اصولاً جزء مسئولیت‌های حکومت‌های ملی است، تا از تهدیدات مستقیم ناشی از خارج، نسبت به بقای رژیم‌ها، نظام شهروندی و شیوه زندگی شهروندان خود ممانعت به عمل آورند. والتر لیپمن در مورد امنیت ملی چنین گفته‌است: یک ملت زمانی امن است که در صورت اجتناب از جنگ، در معرض قربانی کردن ارزش‌های خود نباشد و در صورت ورود به جنگ بتواند با پیروزی در جنگ، ارزش‌های خود را پاس بدارد. امنیت ملی در دو گفتمان سلبی و ایجابی بیان شده‌است. امنیت ملی در گفتمان سلبی به پاسداری از سرزمین، حاکمیت و مردم در مقابل خطرات و تهدیدات دشمنان کشور معطوف است و گفتمان ایجابی ضمن حفظ منافع ملی به دنبال کسب فرصت‌ها برای توسعه و پیشرفت می‌باشد. (قاسمی، ۱۳۷۳)

بر این اساس تعریف‌های زیادی از امنیت ملی ارائه شده است که همپوشانی‌هایی نیز بین آن‌ها وجود دارد. برای مثال ولفرز امنیت ملی را به طور عینی به معنای فقدان تهدید نسبت به ارزش‌های مکتسبه و به طور ذهنی به مفهوم فقدان ترس از حمله به این گونه ارزش‌ها می‌داند.

در تلقی مدرن امنیت ملی بجای توجه به تهدیدات خارجی، آسیب‌پذیری‌های داخلی بیش‌تر مورد توجه است و تهدید خارجی دارای اعتبار نازلی می‌باشد. همچنین بجای مسایل نظامی و مقدمات آن به شرایط و عوامل اقتصادی پرداخته می‌شود در حالی که در نگرش و گفتمان سنتی تهدید اولاً منشاء خارجی دارد و ثانیاً صبغه نظامی آن غالب می‌باشد. در پرتو تحولات نوپیدا، دیگر منشاء عمده تهدید نه خارجی که داخلی است و ماهیت تهدید نیز نه نظامی بلکه اقتصادی است و مولفه‌هایی از قبیل نرخ بیکاری، تورم، میزان GDP، درآمد سرانه، ذخیره ارزی و میزان جمعیت فعال جایگزین تهدید نظامی شده‌اند. این عوامل در کنار مواردی چون توانایی دولت در عرضه سطح معقولی از رفاه اجتماعی و امنیت غذایی مقبولیت و مشروعیت دولت را تحت تاثیر قرار می‌دهند. (ماندل، ۱۳۸۹)

۳- چیستی امنیت غذایی

سرچشمه فکری امنیت غذایی به بحران غذا در جهان در اوایل دهه ۱۹۷۰ و حتی پیش از آن به اعلامیه حقوق بشر سازمان ملل متحد در ۱۹۴۸ برمی‌گردد.

بانک جهانی در ۱۹۸۶ امنیت غذایی را به مفهوم دسترسی همه مردم به غذای کافی در هر زمانی برای ارایه یک زندگی سالم و پویا تعریف کرد.

براساس این تعریف امنیت غذایی یک مفهوم گسترده است که به وسیله تعامل دامنه‌ای از عوامل بیولوژیکی، اقتصادی، اجتماعی، کشاورزی و فیزیکی تعیین می‌شود، و بنابراین همچون مفاهیم بهداشت یا رفاه اجتماعی معیار واحدی برای ارزیابی

آن وجود ندارد. با وجود این، می‌توان این پیچیدگی را با تمرکز روی سه مولفه مشخص امنیت غذایی یعنی موجودی مواد غذایی، دسترسی به مواد غذای و استفاده از مواد غذای ساده‌تر کرد. (Clover, 2003)

۴- تعامل امنیت غذایی و امنیت ملی

امنیت غذایی یک سیاست امنیت ملی می‌باشد که کم و کیف آن مقدار عرضه و کیفیت کالای عمومی امنیت ملی را در هر کشور تعیین می‌کند. عرضه یک سطح بهینه امنیت ملی مستلزم تدارک سطح بهینه امنیت غذایی می‌باشد. تاریخ روابط بین کشورها نشان می‌دهد که کشورهای قدرتمند در بیش‌تر موارد از مواد غذایی به عنوان حربه‌ای سیاسی علیه کشورهای جهان سوم بهره گرفته‌اند. تجربه کشورهای کم‌تر توسعه یافته حاکی از این است که وابستگی آن‌ها به واردات مواد غذایی از کشورهای توسعه یافته‌تر باعث ضربه‌پذیری سیاسی‌شان شده و امنیت ملی‌شان همواره از این محل در معرض تهدید بوده است.

۵- ایمنی غذایی

حصول اطمینان از اینکه مواد غذایی در هنگام حمل و آماده‌سازی و نگهداری، آلودگی‌های میکروبی و شیمیایی و فیزیکی پیدا نمی‌کنند و سبب بیماری مصرف‌کنندگان نمی‌شوند، ایمنی غذایی می‌گویند. ایمنی غذا عبارت است از اطمینان از این‌که غذایی که می‌خوریم، کاملاً سالم است و آلودگی ندارد؛ آلودگی میکروبی، انگلی، شیمیایی

تهدیدهای جدید ایمنی مواد غذایی به‌طور مداوم در حال ظهور هستند و تغییرات در تولید، توزیع و مصرف مواد غذایی، تغییرات در محیط زیست، عوامل بیماری‌زای جدید و در حال ظهور، مقاومت ضد میکروبی مواد غذایی را به چالش کشیده‌اند همچنین افزایش سفر و تجارت، احتمال آلودگی در سطح بین‌المللی را گسترش داده است. ایمنی مواد غذایی به‌طور فزاینده‌ای در حال جهانی شدن است و نیاز به تقویت سامانه‌های ایمنی مواد غذایی بیش از پیش در میان کشورها مشهود است. به همین دلیل است که سازمان جهانی بهداشت شعار خود را در سال ۲۰۱۵ ترویج بهبود ایمنی مواد غذایی از «مزرعه تا بشقاب سفره» قرار داد. (ماکسوییل، ۱۳۷۹)

با گسترش فناوری‌ها، مصرف افزودنی‌ها، آفت‌کش‌ها، آنتی‌بیوتیک‌ها و هورمون‌ها در تولید مواد غذایی در کشورهای در حال توسعه، رشد چشمگیری داشته است که منجر به اثرات سوء انکارناپذیری بر سلامت انسان از جمله بروز انواع ناهنجاری‌های مادرزادی و سرطان‌ها به‌ویژه در کودکان شده است.

بخش دوم: تشریح امنیت مورد مطالعه

امنیت غذایی سنگ بنای یک جامعه توسعه یافته و عنصر اصلی سلامت فکری، روانی و جسمی اعضای آن است. این مهم به ویژه برای کشورهای در حال توسعه‌ای چون ایران مضاعف است. ناامنی غذایی به مثابه یک بد عمومی می‌ماند که برون داده‌های منفی آن کلیت جامعه را در عدم مزیت قرار می‌دهد، و نه تنها توانمندی و قابلیت‌های یک ملت را تحلیل می‌برد بلکه منابع کمیاب آن را نیز از استفاده‌های کارایشان (به لحاظ اجتماعی) دور خواهد کرد، و در نهایت به فقیرتر شدن یک ملت می‌انجامد. ناامنی غذایی عزت نفس یک ملت، به عنوان ستون اصلی توسعه و استقلال ملی، را تخریب و با ایجاد اختلال در انباشت و انعقاد یافتگی سرمایه اجتماعی کنش‌های جمعی را بسیار پرهزینه می‌کند و در نتیجه امکان وفاق و وحدت ملی را کاهش

می‌دهد. ناامنی غذایی با تحلیل کیفیت سرمایه انسانی و نارسایی در فرایند انباشت آن، ظرفیت اقتصاد و در نتیجه حجم کلی تولید بالقوه ملی را کاهش خواهد داد. بررسی‌ها نشان می‌دهند که ارتقاء وضعیت تغذیه دانش‌آموزان می‌تواند پس‌اندازی معادل ۲ درصد هزینه‌های ملی در جهت تعلیم و تربیت به همراه داشته باشد. از این نظر، ناامنی غذایی در کشورهای چون ایران که بخش وسیعی از جمعیت آن‌ها را کودکان و نوجوانان تشکیل می‌دهند، می‌تواند ثروت ملی‌شان را در معرض تهدید قرار دهد.

بررسی وضعیت امنیت غذایی ایران و تعامل آن با امنیت ملی:

اگرچه امنیت غذایی از زیر سیستم‌های مختلف عرضه، توزیع مناسب و تغذیه و بهداشت برخوردار است، اما متغیرهای کلان اقتصادی مانند تورم، نرخ اشتغال، درجه فقر، چگونگی توزیع درآمد بین اقشار جامعه، شاخصهای توسعه روستایی و سطح درآمد جامعه و اتکای عرضه به منابع داخلی هر کشور یا واردات بر آن اثر دارد. با توجه به تبیین مفاهیم، ابعاد و شاخصهای امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران براساس اصول ۱۷۶، سوم و چهل و سوم قانون اساسی، اسناد، سیاستها و قوانین برنامه‌های دوم، سوم و چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و سند چشم‌اندازی ملی بین امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران و ابعاد اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی/سیاسی، دفاعی/نظامی و منابع / محیطی آن رابطه مستقیمی وجود دارد.

الف) ضریب خودکفایی محصولات غذایی

یکی از شاخص‌های مهم سنجش امنیت غذایی در سطح کلان ضریب خودکفایی محصولات غذایی یا به عبارتی دیگر درجه تأمین نیازهای غذایی اساسی کشور از منابع تولید داخلی می‌باشد. اگرچه خودکفایی کشور در زمینه محصولات اساسی غذایی لزوماً به منزله امنیت غذایی پایدار (از منظر دسترسی به مواد غذایی) نمی‌باشد، ولی افزایش عرضه مواد غذایی و تقویت ضریب خودکفایی کشور به گسترش دسترسی به مواد غذایی، کاهش قیمت مواد غذایی و در نهایت دستیابی گروه‌های محروم و اقشار آسیب‌پذیر و کم‌درآمدتر روستایی به مواد غذایی بسیار موثر است. (افشین اسماعیلی فر، ۱۳۹۹؛ ص ۳۲)

از طرف دیگر، افزایش ضریب خودکفایی کشور علاوه بر این که در افزایش وجهه بین‌المللی نظام سیاسی کشور و گسترش اقتدار و مشروعیت آن شدیداً موثر است، به طور تلویحی دلالت بر بهبود بهره‌وری کشاورزی، کارایی سرمایه و نیروی کار در بخش کشاورزی، اثربخشی سیاست‌های دولت، توسعه روستایی، پژوهش و توسعه کشاورزی نیز دارد که مجموعه این عوامل به افزایش رشد اقتصادی کشور، صرفه‌جویی در هزینه‌های ارزی، کاهش وابستگی و در نتیجه تقویت امنیت ملی می‌انجامد.

ب) دسترسی به غذا

بدون تردید، یکی از مولفه‌های مهم امنیت غذایی دسترسی مردم به غذای کافی می‌باشد. در این مولفه نگاه‌ها از سطح کلان و ملی به سطح خرد (فرد و خانوار) معطوف می‌شود. در تعریف بانک جهانی از امنیت غذایی تاکید خاصی روی دسترسی به غذا در تمام زمان‌ها و برای تمام افراد شده است. نکته مهم در تعریف امنیت غذایی این است که دسترسی به غذا صرفاً نه به منظور ادامه حیات بلکه به هدف ایجاد بستر مشارکتی فعال و پویا در جامعه می‌باشد. این تلقی از امنیت غذایی بیش‌تر به ره یافت فرانوگرایی از امنیت غذایی نزدیک است. فرانوگرایان معتقدند که در سنجش امنیت غذایی بایستی به احساسات و ادراک افراد نیز توجه کرد. آن‌ها بر این باورند که امنیت غذایی زمانی حاصل خواهد شد که افراد فقیر و آسیب‌پذیر، خصوصاً زنان و

حاشیه‌نشین‌ها، دسترسی مطمئن به غذایی که می‌خواهند، داشته باشند. آن‌ها کشور و مردمی را دارای امنیت غذایی می‌دانند که سیستم غذا و تغذیه‌شان به گونه‌ای عمل کند که ترس و بیم از نبود غذای کافی را از بین ببرد. برخی از فرانوگرایان از جمله اوشاک پا را فراتر می‌گذارند و جامعه‌ای را دارای امنیت غذایی می‌دانند که ساختارهای داخلی آن به گونه‌ای توسعه یافته باشد که به هنگام مواجهه با هرگونه بحران، افراد و خانوارها بتوانند حد قابل قبول دسترسی به غذا را نگه دارند و سطح مصرفشان از غذا را کاهش ندهند.

یکی از سیاست‌های ملی امنیت غذایی در کشور برای پوشش دادن نارسایی‌های موجود در زیر سیستم دسترسی افراد و خانوارها به غذا، سیاست حمایت یارانه‌ای می‌باشد. بررسی‌ها نشان می‌دهند دولت با یارانه دادن به برخی از کالاهای خوراکی مانند نان، شیر پاستوریزه، برنج، روغن نباتی، قند و شکر در مجموع توانسته است ۸۳/۳ درصد انرژی دریافتی گروه‌های کم‌درآمد شهری و ۸۸ درصد انرژی دریافتی گروه‌های کم‌درآمد روستایی را تأمین کند.

بدون تردید یارانه‌های پرداختی دولت پوشش امنیتی خوبی برای افراد نیازمند هستند و نقش مهمی در دسترسی افراد و خانوارها به غذای کافی دارند، و در صورت شناسایی افراد و خانوارهای نیازمند و هدف‌گذاری درست یارانه‌ها می‌توان مشکل ناامنی غذایی حاد را در کشور مرتفع ساخت. همچنین، نظام تأمین اجتماعی بیمه‌ای و غیربیمه‌ای در کشور نیز نقش تعیین کننده‌ای در دسترسی مردم به غذای کافی دارند. سیاست یارانه‌ای با هدف‌گذاری درست همراه با یک نظام تأمین اجتماعی فراگیر و کارآمد سپرده‌های امنیتی کارآمدی در برابر مخاطرات دسترسی افراد و خانوارها به غذا- مثلاً در صورت مواجهه با نرخ‌های تورم و بیکاری بالا هستند. (اسماعیلی فر همان)

ج) استفاده از غذا

ارزیابی تغذیه در سفره مردم کشور نشان می‌دهد که عرضه غذا در کشور از نظر کمی جوابگوی نیازهای مصرف است ولی ترکیب سفره آنان تناسبی با نیازهای سلولی نداشته و اعضای خانوار فقط از طریق پرخوری توانسته‌اند نیازهای بدن خود را به ریزمغذی‌ها (ویتامین‌ها و املاح) تأمین کنند. در چنین شرایطی سفره خانوارها به جای تأمین سلامت می‌تواند تهدیدکننده آن باشد.

بدون شک، عدم تعامل در الگوی تغذیه، گذشته از نارسایی‌ها و اختلالاتی که در سیستم بدن افراد ایجاد می‌کند و کارایی مشارکت و بشاشیت اجتماعی آن‌ها را تحلیل خواهد برد، تخصیص بهینه منابع کشور را نیز مختل خواهد کرد، و بسیاری موارد با هدر دادن منابع ارزی وابستگی کشور را به کشورهای دیگر و در نتیجه آسیب‌پذیری سیاسی آن را افزایش می‌دهد. از اینرو، اصلاح الگوی تغذیه کشور از طریق گسترش برنامه‌های آموزشی تغذیه و ارتقاء آگاهی‌های تغذیه با تکیه روی زنان اهمیت می‌یابد. (ماهانامه اقتصاد: ۱۳۹۰)

ح) ضایعات مواد غذایی

ضایعات مواد غذایی شامل اتلاف مواد غذایی در مراحل مختلف بین سطوح تولید تا سطح خانوار (شامل ضایعات در مراحل مختلف فرایند، انبارداری، حمل و نقل و ..) می‌شود. در این محاسبات ضایعات قبل از برداشت و نیز ضایعات داخل خانوار منظور نمی‌گردد. (نوروزی و همکاران، ۱۳۸۱؛ ص ۳۰)

خ) توسعه روستایی و امنیت غذایی

بدون تردید دستیابی به امنیت غذایی پایدار مستلزم توسعه کشاورزی و توسعه روستایی در کشور است. امروزه بیکاری یک معضل اساسی کشور است و ضریب امنیت ملی را کاملاً تحلیل برده است. هدفگذاری نرخ بیکاری در برنامه سوم توسعه ۱۲/۶ درصد برآورد شده است که مستلزم نیل به رشد اقتصادی بالاتر از ۶ درصد می‌باشد. حال اگر بنا باشد بخشی از این رشد را بخش کشاورزی تأمین کند و اگر بپذیریم که بخش اعظم تولید کشاورزی در چرخه اقتصاد روستایی انجام می‌شود ناگزیر از توسعه روستایی هستیم. (ماهنامه اقتصاد: ۱۳۸۸)

این امر توجه به توسعه روستایی به دلیل ارتباط ذاتی آن با رشد بخش کشاورزی را می‌طلبد؛ به ویژه این که بخش اعظم تولید بخش کشاورزی در چرخه اقتصاد روستایی به عمل می‌آید و تنها بخش اندکی از آن در حاشیه شهرها و مستقل از چرخه اقتصاد روستایی انجام می‌شود.

توسعه روستایی باید ارتقای همه جانبه سطح زندگی مادی و معنوی و تأمین نیازهای اساسی روستائیان را هدف قرار دهد و در نهایت به توانمند کردن و بالا بردن ظرفیت آنان جهت برآوردن نیازهای خودشان بینجامد. این توسعه در کل بایستی به افزایش تولید و کاهش فقر روستایی بینجامد. در این میان اتخاذ سیاست‌هایی چون بهبود سیستم قیمت‌گذاری محصولات کشاورزی و کوتاه کردن دست واسطه‌ها از قیمت‌گذاری آن‌ها، گسترش و فراگیر کردن نظام تأمین اجتماعی، هدفگذاری بهتر یارانه‌های پرداختی، اصلاح و هدفگذاری درست وام‌های کشاورزی به روستائیان در تقویت روند توسعه روستایی موثر واقع خواهند شد. در پرداخت وام‌های کشاورزی رویکرد جدید بر آن است که برخلاف رویکرد سنتی، که در آن نرخ کارمزد دریافتی وام‌های بانک کشاورزی به مراتب پایین‌تر از بانک‌های تجاری و بسیار پایین‌تر از نرخ بهره متداول در بازار است، وام‌هایی با کارمزد مشابه بانک‌های تجاری موجب می‌گردد تا کشاورزان مرفه و با درآمد بالاتر و دارای نفوذ بیش‌تر از جرگه متقاضیان وام‌های بانک کشاورزی خارج شده و فضا برای پرداخت وام به کشاورزان خرده‌پا و فقیر روستایی باز شود. این کار موجب می‌شود که مساله گریز وام از بخش کشاورزی که صاحب‌نظران حجم آن در کشورهای در حال توسعه حدود ۴۰ درصد تخمین می‌زنند به مقدار قابل ملاحظه‌ای کاهش یافته و جریان اعتبارات به افزایش تولیدات کشاورزی و در نتیجه افزایش درآمد گروه‌های کم‌درآمد روستایی کمک نماید. البته این رویکرد نیز نارسایی‌های خاص خود را دارد که کارایی آن را تحلیل خواهند برد. در هر حال بحث بر سر اصلاح هدف‌گذاری فعلی وام‌های کشاورزی در کشورهایی چون ایران است. (ماهنامه اقتصاد، ۱۳۸۶)

ه) توسعه کشاورزی و امنیت غذایی

طبق برآوردهای مرکز بین‌المللی سیاست‌گذاری غذا، میزان تقاضای جهانی گندم تا سال ۲۰۲۰ به میزان ۴۰ درصد بیش از تقاضای فعلی افزایش خواهد یافت، و این در حالی است که منابع در دسترس برای تولید گندم با محدودیت‌هایی روبرو است. لذا پیش‌بینی می‌شود که در سال مذکور حدود ۱۰۰ میلیون تن کمبود عرضه گندم در بازار جهانی وجود داشته باشد و بنابراین قیمت فعلی گندم که حدود ۱۵۰ دلار برای هر تن است به چند برابر افزایش یافته و خرید گندم از بازارهای جهانی با قیمت‌های فعلی امکان‌پذیر نباشد. با توجه به نقش محوری گندم در تأمین امنیت غذایی کشور و تقاضای فزاینده داخلی برای آن، در صورتی که نتوان ضریب خودکفایی کشور در تولید گندم را در آینده به سطح قابل مطمئنی رساند، زمینه آسیب‌پذیری کشور افزایش خواهد یافت. این امر ضرورت توسعه بیش‌تر بخش کشاورزی کشور را اجتناب‌ناپذیر خواهد ساخت.

بدون شک، کشاورزی یک پایه اقتدار و قدرت کشور است و تقویت این پایه مستلزم توسعه بیش تر بخش کشاورزی می باشد. این بخش عرضه کننده گندم به عنوان استراتژیک ترین ماده غذایی و تأمین کننده حدود ۴۰ درصد انرژی و پروتئین دریافتی خانوارهای کشور می باشد.

معمولاً ملت ها دیدگاه های متفاوتی نسبت به مقوله امنیت ملی دارند و اصولاً موضوعات را بسته به اهمیتشان در دستور کار سیاسی، جزء مسائل امنیتی می گنجانند. بر این اساس، ماهیت تهدیدات و آسیب پذیری ها نیز در هر کشور، بسته به موضوع و برحسب زمان فرق می کنند.

اگرچه خودکفایی کشور در زمینه محصولات اساسی غذایی لزوماً به منزله امنیت غذایی پایدار (از منظر دسترسی به مواد غذایی) نیست، ولی افزایش عرضه مواد غذایی و تقویت ضریب خودکفایی از طریق توسعه روستایی و کشاورزی، به گسترش دسترسی به مواد غذایی، کاهش قیمت مواد غذایی و در نهایت دستیابی گروه های آسیب پذیر و کم درآمدتر کشور (امنیت غذایی در سطح فرد و خانوار) می انجامد. یعنی امنیت غذایی در سطح کلان یک اولویت اساسی برای امنیت ملی کشور می باشد که از طریق توسعه روستایی و کشاورزی امکان پذیر خواهد شد. (نوروزی، ۱۳۸۹؛ ص ۶۷)

ضایعات محصولات کشاورزی؛ مانعی در نیل به امنیت غذایی

از بین رفتن بخش زیادی از محصولات کشاورزی و اتلاف آن ها از چرخه تولید تا مصرف رایج می باشد، به طوری که به طور متوسط ۳۵ درصد از محصولات کشاورزی در ایران و در مراحل گوناگون ضایع می شوند و این مقدار غذای ۱۵ تا ۲۰ میلیون نفر از جمعیت کشور است. ضایعات کشاورزی در سه مرحله پیش از برداشت، برداشت و پس از آن روی می دهد ولی قسمت عمده ضایعات مربوط به مراحل برداشت و توزیع محصولات می باشد. ضایعات پس از برداشت محصولات غیر دانه ای در مرحله جابه جایی، حمل و نقل، انبارداری و فرآوری و محصولات دانه ای در مرحله خشک کردن و ذخیره سازی رخ می دهد. جابه جایی نامناسب در زمان رساندن محصول به بازار موجب زخمی شدن محصول و آسیب های مکانیکی می شود و امکان فعالیت و رشد ریزنده ها را فراهم می کند. در مرحله نگهداری در انبار نیز عدم کنترل شرایط محیطی سبب افت کمی و کیفی قابل ملاحظه ای می گردد. به طور کلی نگهداری مناسب و فرآوری پس از برداشت با گسترش صنایع تبدیلی کشاورزی افزون بر رعایت مراقبت های قبل از برداشت، بروز فساد به وسیله عوامل خارجی یا داخلی را به تعویق انداخته یا ممانعت به عمل می آورد که در نتیجه آن مواد غذایی می تواند برای مدت طولانی تری قابل مصرف باقی بماند، بنابراین کاهش ضایعات محصولات کشاورزی، اصلاح سیستم غذایی و متعادل کردن مصرف نیاز به برنامه ریزی منسجم و هماهنگ با جمیع عوامل مؤثر دارد. افزایش تولید محصولات کشاورزی با توجه به شرایط آب و هوایی، محدودیت منابع آبی و نیز محدودیت زمین های دارای پتانسیل تولید کشت های دیم در بسیاری از نقاط جهان امکان پذیر نیست بنابراین برای تأمین مواد غذایی باید بهره وری از عوامل تولید به ویژه آب و خاک افزایش و ضایعات مواد غذایی تا حد امکان کاهش یابد. در کشور ما به دلیل نارسایی های موجود در سیستم نگهداری، تبدیل و توزیع مقداری از محصولات کشاورزی ضایع می شود که مقدار آن به نسبت بالا است. (نصری، ۱۳۸۷؛ ص ۵۴)

بررسی عوامل موثر بر نا امنی ملی:

امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در بُعد داخلی می‌تواند از طریق تهدیدهای آشکار و پنهانی که در درون مرز نا امنی به بار می‌آورد از قبیل:

تهدیدات سیاسی/ اجتماعی (شامل: قاچاق کالا و مواد مخدر، تردد غیرمجاز و خرابکاری، ناهنجاری و ناسازگاری اجتماعی، خشونت سیاسی و خشونت شهری و عدم بهبود شاخص‌های آموزش، سلامت، تأمین غذا، افزایش درآمد سرانه و مبارزه با فساد و بی‌عدالتی و غیره)،

تهدیدات اقتصادی (شامل: نابسامانی و بحرانهای اقتصادی، شغلی، فنی، حرفه‌ای، نا امنی غذایی، عدم توجه به ارزش اقتصادی، امنیتی، سیاسی و زیست محیطی آب در استحصال، عرضه و نگهداری و مصرف آب و غیره)،

تهدیدات منابع/ محیطی و آمایش سرزمین (تخریب منابع طبیعی و محیط زیست، افزایش بی‌رویه مصرف سموم دفع آفات نباتی و کودهای شیمیایی، خشکسالی، خالی شدن روستاها از سکنه و غیره)،

تهدیدات فرهنگی/ علمی و فناوری (شامل: تهاجم فرهنگی، کم رنگ شدن باورها و اعتقادات دینی و سیاسی بعنوان یک معیار اساسی در تمام سیاستگذارها و برنامه‌ریزی، فقدان فرهنگ استفاده از تولیدات داخلی، افزایش تولید و صادرات کالا و خدمات، بحران هویت ملی مبتنی بر اسلام و انقلاب اسلامی، کاربردی نبودن نظام آموزشی کشور و غیره)،

تهدیدات دفاعی/ نظامی (شامل: عدم ارتقاء توان دفاعی نیروهای مسلح برای بازدارندگی، ابتکار عملی و مقابله مؤثر در برابر تهدیدات و حفاظت از منابع ملی و انقلاب اسلامی و منابع حیاتی کشور، عدم مشارکت نیروهای مردمی در استقرار امنیت و دفاع از کشور، عدم توجه به ارتقاء منزلت اجتماعی و معیشت کارکنان نیروهای مسلح و غیره).

در بُعد خارجی نیز امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران می‌تواند از ناحیه مسائل:

سیاسی (انزوا، اعمال فشارهای سیاسی و غیره)

اقتصادی (تحریمهای اقتصادی، تعرفه، لیست سیاه و غیره)

منابع/ محیطی (مسائل مربوط به دریای خزر با همسایگان آن، گرم شدن کره زمین، نازک شدن لایه اوزون و غیره)

فرهنگی/ علمی و فناوری (تهاجم فرهنگی، تحریم ایران در استفاده از فناوریهای هسته‌ای و غیره)، نظامی (حمله، تعرض نظامی و غیره) تهدید شود. (رنجبر، ۱۳۸۷)

امنیت غذایی در نظام بین الملل

امنیت غذایی بعنوان یکی از مهمترین حقوق بنیادین بشر در حقوق بین‌الملل مورد توجه ویژه قرار گرفته و التزام و رعایت آن برای کلیه تابعان حقوق بین‌الملل بخصوص دولت‌ها لازم و ضروری محسوب شده است بطوریکه دبیرکل سازمان ملل متحد نیز از برگزاری نشست امنیت غذایی در سال جاری در سازمان ملل برای حل این بحران خبر داده است. سازمان خوار و بار و کشاورزی سازمان ملل متحد (فائو) نیز در خصوص موضوع تامین امنیت غذایی، ریشه‌کنی فقر و بهره برداری از منابع طبیعی اولویتهایی را در نهایت برای محو گرسنگی در دستور کار خود قرار داده است. از آنجائی که امنیت یکی از فاکتورهای مهم در تغذیه انسان است، سازمان جهانی غذا پروتکل ویژه ای با عنوان امنیت غذایی تدوین کرده که براساس آن، در دسترس بودن غذا برای همگان، یکی از فاکتورهای امنیت غذایی به شمار می‌رود و بیشترین تمرکز سازمان جهانی غذا در این پروتکل، بر امنیت توزیعی است، در این پروتکل نکاتی نیز درباره ایمنی غذایی بیان شده است. انسان‌ها بعنوان مصرف‌کننده مواد غذایی و

یکی از ارکان مهم زنجیره غذایی باید از عدالت و امنیت غذایی لازم برخوردار باشند و این مهم تنها با رعایت شاخصه عدالت در توزیع غذا کمیت و کیفیت ممکن خواهد شد. ذکر این نکته ضروری است که دسترسی افراد به غذا تحت هیچ شرایطی حتی در زمان مخاصمات قابل تعلیق نبوده و مکانیسم های زیادی در رسیدگی به نقض و جبران خسارات ناشی از آن پیش بینی شده ولی متأسفانه جامعه جهانی بدلیل غیرشفاف بودن تعهدات کشورهای عضو و همچنین نبود مکانیزم و سازکارهای لازم در رسیدگی به آن قادر به حل معضل تهدید امنیت غذایی و آثار و پیامدهای ناشی از آن من جمله سوء تغذیه نبوده است. بعنوان مثال به دنبال مناقشات اخیر اوکراین- روسیه، با افزایش قیمت جهانی و کاهش عرضه محصولات استراتژیک کشاورزی بر نگرانی ها در حوزه امنیت غذایی افزوده شده چرا که این دو کشور با توجه به شرایط اقلیمی و خاک مناسب جمعاً حدود یک چهارم گندم جهان، یک پنجم ذرت و حدود ۸۰ درصد از صادرات جهانی آفتابگردان را تأمین می نمایند؛ کودهای شیمیایی نیز از عمده نهاده های کشاورزی است که کشور روسیه از صادرکنندگان عمده آن در جهان به شمار می رود. (حایک، ۱۴۰۱)

نتیجه گیری و پیشنهادات:

امنیت غذایی و ایمنی غذا از واژه‌هایی مهم و کاربردی است که امروزه در اسناد توسعه ای به آن پرداخته شده است و از سوی مسوولان به کار گرفته می‌شود. امنیت غذایی به دسترسی همه افراد یک جامعه، در تمام ادوار عمر به غذای کافی و سالم برای داشتن زندگی سالم و فعال گفته می‌شود و درآمد خانوار از عوامل مهم در تأمین امنیت غذایی در یک نظام اجتماعی می‌باشد. عامل مهم دیگر در تأمین امنیت غذایی جامعه، ذائقه و دانش تغذیه‌ای خانوادهها در نحوه تخصیص بودجه برای تهیه بهترین نوع غذای در دسترس و چگونگی تقسیم غذا در خانواده می‌باشد. امنیت غذایی زمانی تأمین می‌شود که سرانه سبد غذایی خانواده به صورت صحیح انتخاب و تهیه شود، برای افراد خانواده کافی و به صورت صحیح طبخ شود تا عناصر و مواد غذایی سالم و صحیح به سلولها و اندامهای بدن برسد. برای تأمین امنیت غذایی در یک کشور و نظام اجتماعی باید سازمانها و نهادها با هم همکاری داشته باشند و با هماهنگی یک سازمان متولی امنیت غذایی، بر تولید یا واردات مواد و محصولات غذایی، آموزش و تبلیغ و آگاهی دادن به جامعه و سیاست گذارهای کلان اقتصادی نقش ایفا کنند. سازمان مسئول امنیت غذایی باید نسبت به نوع مواد غذایی، میزان و قیمت آنها همیشه مطلع باشد و بررسی کند که همه مردم از نظر فیزیکی به این غذا دسترسی داشته باشند و درآمدها به قدری باشد که بتوانند این غذا را بخرند و این سازمان در صورت بروز بحران باید زنگ خطر را به صدا درآورد و اندازه‌گیری این امنیت را بر عهده بگیرد.

شاید اولین و مهم‌ترین کار برای تأمین امنیت غذایی تقویت دبیر خانه شورای عالی سلامت و امنیت غذایی است. این شورا باید یک اتاق فکر از خبرگان، متخصصین و دست اندر کاران تغذیه، کشاورزی، اقتصاد، متولیان آموزش و فرهنگ‌سازی و سایر مسوولین ذی‌ربط به وجود آورد و وزارت جهاد کشاورزی می‌تواند در این مجموعه نقش متولی امنیت غذایی را دارد.

کشاورزی ارگانیک یکی از روش‌های تولید غذای سالم است و تولید غذای کافی و سالم برای آحاد جامعه از اهداف بخش کشاورزی است. این روش به حفظ تعادل اکولوژیک و تقویت فرایندهای بیولوژیک کمک می‌کند. استفاده زیاد از کود و سم شیمیایی نگرانی‌هایی را دربارهٔ از بین رفتن گونه‌های حیات وحش و زیستگاه‌های طبیعی، مصرف منابع تجدیدنپذیر محیط، بیماری‌های ناشی از باقی ماندن سموم در مواد غذایی، افزایش آگاهی عمومی دربارهٔ مصرف محصولات ارگانیک و جهت‌گیری مجدد کشاورزی به سوی نیازهای مردم موجب افزایش سطح اراضی تحت مدیریت ارگانیک در جهان شده است. باید کشاورزی کشور از معیشتی به اقتصادی تبدیل شود. تبدیل کشاورزی معیشتی به اقتصادی و تأمین امنیت غذایی در منطقه راه را برای

رسیدن به این هدف مهم هموار می‌کند و در واقع تأمین امنیت غذایی شاه کلید امنیت سیاسی و اقتصادی است. با برنامه‌ریزی و توجه به این نامگذاری باید از تمام ظرفیت‌ها و استعدادهای موجود در بخش کشاورزی استفاده شود تا تحول بزرگی در بخش کشاورزی اقتصادی و امنیت سیاسی به وجود آید.

فهرست منابع و مآخذ:

الف - فهرست منابع فارسی

۱. آزر، ادوارد ای. و چونگ این‌مون (۱۳۷۹) "امنیت ملی در جهان سوم"، ترجمه پژوهشکده مطالعات راهبردی، انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی، تهران
۲. بوزان، باری (۱۳۷۸)، "مردم، دولتها و هراس"، ترجمه پژوهشکده مطالعات راهبردی، انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی، تهران.
۳. پرتس، فولکر (۱۳۷۳)، «وابستگی و توسعه در دنیای غرب»، ترجمه انسیه مستشاری، ماهنامه توسعه، شماره ۷، تهران.
۴. حیدری، خلیل (۱۳۸۱/۳/۲۶)، «امنیت غذایی و یارانه»، اعتماد.
۵. رنجبر، مقصود (۱۳۷۸)، "ملاحظات امنیتی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران"، انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی، تهران.
۶. رهدار، اسماعیل، «امنیت غذایی در ایران»، ابرار اقتصادی، سال ۱۳۸۱.
۷. اسماعیلی فر، افشین، "نشریه جامعه شناسی سیاسی انقلاب اسلامی"، ۱۳۹۹
۸. شیخ الاسلام، ربابه (۱۳۷۵)، "چرخه شوم سوء تغذیه"، در مجموعه مقالات گردهمایی بررسی مسئله فقر و فقرزدایی، جلد اول، تهران.
۹. قاسمی، حسین (۱۳۷۳)، «تعاریف و مبانی نظری امنیت غذایی»، در مجموعه مقالات ویژه نامه امنیت غذایی، فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، ناشر: موسسه پژوهشهای برنامه ریزی و اقتصاد کشاورزی، تهران.
۱۰. فائو (۱۳۸۰) "اهمیت و کیفیت ایمنی غذا در کشورهای در حال توسعه"، ترجمه فرزانه عبادی، انتشارات موسسه پژوهشهای برنامه ریزی و اقتصاد کشاورزی، تهران
۱۱. گاسیورسکی، مارک جی (۱۳۷۹)، "مشروعیت رژیم و امنیت ملی"، ادوارد ای، آزر، و چونگ این‌مون (ویراستاران)، ترجمه پژوهشکده مطالعات راهبردی، ناشر: پژوهشکده مطالعات راهبردی، تهران.
۱۲. گریفین، کیت و تری مک کنلی (۱۳۷۷)، "توسعه انسانی: دیدگاه و راهبرد"، ترجمه غلامرضا خواجه پور، انتشارات وداد، تهران.
۱۳. لحاقی، کریم اسماعیلی، «امنیت غذایی و معضلات کشاورزی ایران»، ابرار اقتصادی، ۸۱/۵/۱۷
۱۴. ماکسوئیل، سیمون (۱۳۷۹)، "امنیت غذایی از دیدگاه فرانواگرای"، ترجمه پرناز صدیقی و بیتا صمیمی، ناشر: موسسه پژوهشهای برنامه ریزی و اقتصاد کشاورزی، تهران.
۱۵. ماندل، رابرت (۱۳۸۹)، "چهره متغیر امنیت ملی"، ترجمه پژوهشکده مطالعات راهبردی، انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی، چاپ دوم، تهران
۱۶. ماهنامه اقتصاد ایران (بهمن ۱۳۸۸)، "اهداف کمی برنامه سوم توسعه"، شماره ۳۶، تهران.
۱۷. ماهنامه اقتصاد ایران (۱۳۸۷)، "کمک خرجیهای ناکارا"، شماره ۳۹، تهران.
۱۸. ماهنامه اقتصاد ایران (بهمن ۱۳۸۶)، "خط و خطوط فقر"، شماره ۴۸، تهران.
۱۹. ماهنامه اقتصاد ایران (۱۳۹۰)، "کشاورزان خرده پا نیازمند توجه بیشتر"، شماره ۵۲، تهران
۲۰. مودن، امیرعباس (۱۳۸۱)، «افزایش تولید گندم و امنیت غذایی»، روزنامه آسیاچ
۲۱. نصری، قدیر (۱۳۸۷)، "نفت و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران"، انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی، تهران.
۲۲. نوروزی، فرح آرا و بیتا صمیمی (۱۳۸۹)، "ترازنامه غذایی ایران ۱۳۶۸-۱۳۸۶ ارزیابی روند تولید و عرضه مواد غذایی در کشور از دیدگاه تغذیه‌ای"، ناشر: موسسه پژوهشهای برنامه ریزی و اقتصاد کشاورزی، تهران.
۲۳. حایک، علی، "بررسی امنیت غذایی و تحریم در نظام بین الملل" پایگاه خبری کار و کارآفرینی ۱۴۰۱

ب- فهرست منابع لاتین:

24. Clover, J. (2003), Food Security in Sub-Saharan Africa, African Security Review, Vol. 12, No.1.
25. International Conference on Non-Trade Concerns in Agriculture (2000), Food Security and the Role of Domestic Agricultural Production. Norway , www.if Pri.Org.
26. Mc Murry, K, and C.S. Kramer-Leblanc (1998), Discussion Paper on Domestic Food Security, Family Economics and Nutrition Review, Vol, 11. Nos. 1 and 2, P.49.